



Universiteit  
Leiden  
The Netherlands

**Transitie tussen de Romeinse periode en de vroege middeleeuwen in een perifeer gelegen microregio van Noord-Francia: de Pagus Renensis van de 4de tot de 8ste eeuw na Chr. : Een archeologische synthese**

Annaert, H.E.A.P.

**Citation**

Annaert, H. E. A. P. (2022, September 15). *Transitie tussen de Romeinse periode en de vroege middeleeuwen in een perifeer gelegen microregio van Noord-Francia: de Pagus Renensis van de 4de tot de 8ste eeuw na Chr. : Een archeologische synthese*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3458544>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3458544>

**Note:** To cite this publication please use the final published version (if applicable).

5

ONDERSCHEIDT DIT  
TRANSITIEPROCES IN DE  
*PAGUS RENENSIS* ZICH VAN  
ANDERE AANGRENZENDE  
REGIO'S?



## 5 Onderscheidt dit transitieproces in de *pagus Renensis* zich van andere aangrenzende micro-regio's?

---

Om een antwoord te kunnen bieden op de vraag of het transitieproces tussen de Romeinse periode en de middeleeuwen zich in het studiegebied op een aparte manier heeft voltrokken ten opzicht van andere regio's, is het noodzakelijk om te kijken hoe datzelfde proces zich heeft ontwikkeld in de aanpalende regio's en of er verschillen waar te nemen zijn. In de volgende hoofdstukken zal de regio van de *pagus Renensis* geanalyseerd worden vanuit een aantal macro-visies of bredere cultuurprocessen die in de verschillende regio's van het vroegmiddeleeuwse Noordwest-Europa waargenomen zijn. Mogelijk hebben deze processen elders een andere impact gehad of zijn ze vanuit een ander perspectief ontwikkeld.

Achtereenvolgens komen de Kempen en Texandria, de noordelijke kustregio, Boven-Schelde en Kanaalkust, de Maasvallei, Rijnvallei en de Angelsaksische koninkrijken aan bod.

### 5.1 Kempen en Texandria

Deze regio net ten noorden van het studiegebied van de *pagus Renensis* is reeds sedert meerdere decennia het studiegebied van verschillende onderzoekers waaronder Theuws, Leenders en Verwers<sup>802</sup>. Meer recentelijk zijn in het kader van het project 'Oogst van Malta' een tweetal synthese-onderzoeken gepubliceerd. Het eerste onderzoek heeft betrekking op de overgang van de laat-Romeinse tijd naar de vroege middeleeuwen in gans Zuid-Nederland<sup>803</sup>. Het tweede onderzoek heeft een breder chronologisch kader maar beperkt zich tot de westelijke zone van het Brabantse zandgebied waarin tevens het Belgische deel is opgenomen<sup>804</sup>.

Het gebied van de *pagus Texandriae* maakt net als de *pagus Renensis* deel uit van het grotere Maas-Demer-Scheldegebied<sup>805</sup> en was evenzeer een perifeer gebied binnen het Noord-Frankische koninkrijk met een uitermate ruraal karakter ver van politieke machtscentra en kerkelijke bisschopszetels. De *pagus Texandriae* behoorde tot het bisdom Tongeren/Maastricht/Luik. Het *pagus*-begrip impliceert m.b.t. de vroege middeleeuwen ook voor dit gebied een weinig statisch maar integendeel een zeer dynamisch verloop dat de identiteit en familiale en/of sociale verwantschap van een regionale gemeenschap bepaalt<sup>806</sup>. Geografisch en hydrografisch gezien beheersen het Maas- en Scheldebekken dit gebied. De waterscheiding tussen beide bekkens wordt gevormd door een opvallende steilrand, voor het grootste deel gelegen in de huidige Belgische provincie Antwerpen. Deze kam is gekenmerkt door een groot aantal vennen en brongebieden. Het oostelijke gelegen Kempens Plateau is

---

<sup>802</sup> Theuws 1988; 1989; 1990; 1991; 1999; 2010; Leenders 1996; Verwers 1987 en 1997-1998

<sup>803</sup> Van Enkevort *et al.* 2017.

<sup>804</sup> Ball & van Heeringen 2017.

<sup>805</sup> Dit gebied valt hoofdzakelijk samen met de huidige Nederlandse provincie Noord-Brabant en de noordelijke delen van de Belgische provincies Antwerpen en Limburg.

<sup>806</sup> Theuws 1988, 107-120; Aarts 1992, 8-9.

gekenmerkt door de aanwezigheid van zandige en voor landbouw minder geschikte bodems en heeft als oost- en noordgrens de Maasvallei. Ten westen situeren zich meer lemige en dus vruchtbaardere lemigzandgronden (zgn. Babantse Leem) die nog meer westelijk geflankeerd worden door de gordel rivierduinen (Brabantse wal) en kleigronden van de Scheldevallei en het Zeeuwse zeekleigebied<sup>807</sup>. In beide gebieden komen hogere en vaak langgerekte dekzandruggen voor, van elkaar gescheiden door een netwerk van kleinere beken en moerassige valleigronden. Reeds van in de prehistorie waren de hogere dekzandruggen gegeerde woonplaatsen van kleine boerengemeenschappen<sup>808</sup>. In de Romeinse periode bleven de inheemse leef- en woontradities verder bestaan. Romeinse *vici*, villadomeinen en militaire nederzettingen zijn afwezig alhoewel opgravingen aantonen dat de rurale gemeenschappen wel contacten hadden met de Romeinse wereld<sup>809</sup>. Vanaf het einde van de 3de eeuw nam het bevolkingsaantal drastisch af en vanaf dan lijken het oostelijke en westelijke gebied op chronologisch vlak elk een eigen bewoningsdynamiek te ontwikkelen.

Het westelijke gebied (het westelijke deel van de Nederlandse provincie Noord-Brabant) wordt soms niet tot de *pagus Texandriae* gerekend maar tot een aparte *pagus* (zie *supra* hoofdstuk 2.2.3) die pas later in de 9de of 10de eeuw opgenomen werd in de *pagus Texandriae* (net zoals delen van de *pagus Renensis* overigens)<sup>810</sup>. Leenders ziet in dit gebied een uitloper van het kustgebied wat voor hem invloeden uit Zeeland en noordelijke regio's vanzelfsprekend maakt<sup>811</sup>. Dit westelijke deel lijkt net zoals het gebied van de *pagus Renensis* meer sporen van bewoningscontinuïteit in deze transitieperiode te vertonen<sup>812</sup>. Terwijl zowat alle nederzettingen in oostelijk Noord-Brabant verlaten worden in de 3de eeuw, blijft de bewoningsintensiteit in de westelijke regio aanhouden tot in de 4de eeuw, hetzij in reeds bestaande nederzettingen, hetzij in nieuwe woonplaatsen<sup>813</sup>. Vanaf het derde kwart van 4de eeuw is er sprake van een nieuwe 'Frankische' bewoningsfase met directe invloeden uit Oost- of Noord-Nederland of het Duitse kustgebied (plattegronden van het Wijster-, Peelo-, Ede- en Flögeln-type, hutkommen, de aanwezigheid van Rijn-Weser aardewerk waaronder een Saksische *Schalurn* en de teelt van rogge) terwijl hybride invloeden wijzen op een vermenging van inheemse en noordelijke tradities<sup>814</sup>. Sommigen identificeren deze kolonisten met *foederati* die met Romeinse instemming samen leefden met de autochtone bevolking. De aanwezigheid van een leemhoudende bodem lijkt bepalend geweest voor deze en latere kolonisten. Verder lijkt de landschappelijke locatiekeuze en de aard van de nederzettingen dezelfde te zijn als voor het oostelijke gebied: kleine, veelal eenfasige nederzettingen bestaande uit een of twee boerderijen, gelegen bovenop of op de flank van de dekzandruggen. Vanaf het de 7de eeuw is een groei in het aantal nederzettingen en in de oppervlakte ervan

---

<sup>807</sup> Ball & van Heeringen 2017, 38-43.

<sup>808</sup> Gerritsen 2003; Ball & van Heeringen 2017.

<sup>809</sup> Roymans 1990; Roymans 1996; Wesselingh 2000.

<sup>810</sup> Theuws 1988, 113; Leenders 1996, 361.

<sup>811</sup> Leenders 1996, 158.

<sup>812</sup> Ball & van Heeringen 2017.

<sup>813</sup> Ball & van Heeringen 2017, 212-213 en 234.

<sup>814</sup> Ball & van Heeringen 2017, 213 e.v.

waar te nemen. Vele van deze nieuwe nederzettingen blijven continu bewoond tot in de volle middeleeuwen<sup>815</sup>. Wat het grafituueel betreft, onderscheidt deze westelijke regio zich duidelijk van het oostelijke gebied door de aanwezigheid van crematiegraven in de overwegend inhumatiegrafvelden. Voor het overige beantwoorden de inhumatiegraven aan dezelfde kenmerken als deze in de oostelijke Kempen: gelijkaardig grafmeubilair, hoofdzakelijk kistgraven en kamergraven in de jongere fase. Rond het midden van de 7de eeuw verdwijnen de grote centrale grafvelden ten voordele van de kleinere erf gebonden grafveldjes. Er is een duidelijk verband tussen deze grafveldjes en het ontstaan van nieuwe nederzettingen in deze periode.

In het oostelijke gebied dat door gaat als de kern van de *pagus Texandriae* rond de vallei van de Dommel, lijkt de bewoning drastisch te reduceren vanaf het einde van de 2de en de 3de eeuw met een nieuwe, korte revival op het einde van de 4de eeuw<sup>816</sup>. Mogelijk maakte de afwezigheid van leembodems het gebied minder aantrekkelijk waardoor de kolonisatie er pas later is ingezet<sup>817</sup>. De archeologische data situeren deze kolonisatie rond het midden van de 6de eeuw. Men neemt aan dat deze gebeurde vanuit het oosten en noorden via het Maas- en Scheldedal (in die periode de Striene - zie *supra* hoofdstuk 4.2.1) en vanuit het zuidelijk gelegen lössgebied<sup>818</sup>. Wie deze kolonisten waren en wat hun sociale status was, is onbekend. Opnieuw waren het de hoger gelegen dekzandruggen die als bewoning uitgekozen werden. Tot ongeveer 650 bestond deze bewoning uit kleine nederzettingen van een of twee boerderijen die telkens een gezamenlijk grafveld benutten<sup>819</sup>. Deze grafvelden vertonen dezelfde kenmerken als deze in het *pagus Renensis* gebied alhoewel de crematieritus niet toegepast blijkt. Of het vrije boeren waren of boeren die afhankelijk waren van een elite familie, in elk geval ontstonden er rond het midden van de 7de eeuw grotere maar weinig georganiseerde domeinen bestaande uit meerdere kleinere nederzettingen, die later op een meer directe manier beheerd werden door grootgrondbezitters<sup>820</sup>. De grote grafvelden worden in deze fase verlaten en kleinere grafveldjes binnen de nederzettingen kwamen in gebruik. In een eerste fase gekenmerkt door groter kamergraven met bijgaven, in een latere fase door vondstloze kistgraven<sup>821</sup>. De laatmiddeleeuwse parochievorming zou eveneens in verband staan met deze domeinen waarvan de grootgrondbezitters oorspronkelijke *cellae memoriae* omvormden tot een eigenkerk die later evolueerde tot parochiekerk<sup>822</sup>. De namen van meerdere dergelijke grootgrondbezitters zijn bekend van oorkonden waaruit blijkt dat ze rond de 8ste eeuw delen van hun domeinen aan kerkelijke instanties zoals Willibrordus en later de abdij van Echternach, de abdijen van Lorsch, Nijvel en Sint-Truiden schonken<sup>823</sup>. Tot

---

<sup>815</sup> Ball & van Heeringen 2017.

<sup>816</sup> Theuws 2019B, 359.

<sup>817</sup> Theuws 2010, 49; Bijsterveld & Toorians 2018; Ball & van Heeringen 2017.

<sup>818</sup> Arts *et al.* 2007, 47.

<sup>819</sup> Arts *et al.* 2007, 47.

<sup>820</sup> Theuws 2019B,

<sup>821</sup> Arts *et al.* 2007, 47.

<sup>822</sup> Theuws 2010, 52-53.

<sup>823</sup> Theuws 2010, 53-55; 1988, 81-86 en 2019B, 12-13; Costambeys 1994.

deze grootgrondbezitters behoorde ook Pippijn II (635-714) die zelf nauwe banden had met Willibrordus<sup>824</sup>. Theuws vermoedt zelfs het bestaan van koninklijke bezittingen te Bergeijk en Lommel die later vanaf de 10de eeuw overgedragen werden aan de Keulse en Luikse bisschoppen<sup>825</sup>. De interesse van de toenmalige koninklijke aristocratie in dit noordelijke deel van Austrasië is wellicht te zoeken in het feit dat dit het meest noordelijke grensgebied van het Frankische Rijk vormde nl. met het vijandelijke *Frisia*, en dus een belangrijke politieke positie had<sup>826</sup>. Ook de materiële cultuur toont duidelijk aan dat dit oostelijke deel van de *pagus Texandriae* meer onder invloed van de Maasvallei stond en dat de kolonisatie van Texandria wellicht vanuit het Maasgebied ingezet werd. Dit blijkt o.m. uit de archeologische data waarin weinig invloeden vanuit de Scheldevallei en vanuit het noorden op te merken zijn<sup>827</sup>. Het grafmeubilair uit het grafveld van Bergeijk bijvoorbeeld, toont voornamelijk connecties met de valleien van Maas en Boven-Moezel en van de Rijn en -Moezel<sup>828</sup>. Tevens blijkt duidelijk dat alle lagen van de bewoners toegang hadden tot deze intraregionale handelsconnecties en dus niet alleen de hogere sociale klasse actief was in het *exchange-verhaal*<sup>829</sup>.

## 5.2 Het noorden: deltagebied Schelde, Maas en Rijn, Noordzeekust tot Wesermonding en het Centraal Nederlands Rivierengebied

De noordelijke regio's van Noordwest-Europa omvatten in de vroege middeleeuwen een aantal micro-regio's die geen deel uitmaakten van het Frankische rijk en die elk een eigen evolutie door maakten. Meerdere onderzoekers namen deze regio's onder de loep: de Maas- en Rijndelta door Dijkstra<sup>830</sup>, de Friese regio en het kustgebied door Knol, Nicolay, Nieuwhof, IJsenagger en Lebecq<sup>831</sup> en Centraal-Nederland door Heidinga<sup>832</sup>. De landschappelijke ontwikkeling van deze regio was het onderzoeksthema van het project *The Dark Age of the Lowlands in an interdisciplinary light* met o.m. de studies van Pierik en van Lanen<sup>833</sup>.

### Het deltagebied van Maas en Rijn

Geografisch gezien bestond het kustgebied uit uitgestrekte parallel gelegen strandwallen met Oude en Jonge Duinen, met in het achterland een uitgestrekt veengebied dat doorsneden werd door een aantal rivieren die een zeer dynamische bestaans-evolutie kenden. Zowel in de duinengordels als in het achterliggende, sedert de Romeinse periode aan getijden

<sup>824</sup> Theuws 2010, 55-56 en 1988, 84-85, 109-128; Costambeys 1994.

<sup>825</sup> Theuws 2010, 56-57; Theuws & van Haperen 2012, 11, 13-16.

<sup>826</sup> Costambeys 1994, 42 en 55.

<sup>827</sup> Theuws 1988, 119, 127; Theuws & van Haperen 2012, 11-12.

<sup>828</sup> Theuws & van Haperen 2012.

<sup>829</sup> Theuws & van Haperen 2012, 185-186.

<sup>830</sup> Dijkstra 2011.

<sup>831</sup> Knol 1993; Nicolay 2014; Nieuwhof 2015; IJsenagger 2017; Lebecq 1995, 1997, 1998 en 2011.

<sup>832</sup> Heidinga 1984, 1987 en 1990.

<sup>833</sup> <http://darkagesproject.com/> (bezoekt in september 2018 en juli 2019); Pierik 2017; van Laanen 2017.

onderhevige kwelderlandschap met zijn kreken, crevassegeulen, droge opduikingen en rivierwallen, was bewoning mogelijk<sup>834</sup>. De Zuid-Hollandse veen- en kweldergebieden kwamen in aanmerking voor landbouwdoeleinden en jacht, de rivieren Maas, Merwede, Waal, Lek Oude en Kromme Rijn boden unieke verbindings- en transportmogelijkheden tussen kust en hinterland, wat ook opportuniteiten bood voor handel met overzeese gebieden<sup>835</sup>. Langs de rivieroever ontwikkelden zich nederzettingen die zich ontpopten tot belangrijke aanlegplaatsen en handelscentra zoals Rijnsburg, Katwijk en Oegstgeest. Dijkstra noemt dit gebied een maritiem cultuurlandschap.<sup>836</sup>

In dit perifeer gebied bevond zich ter hoogte van de zuidelijke rivieren, de Romeinse *limes*, verdedigd door een aantal wachtposten en *castella*. Ten zuiden van de *limes* bevond zich de *civitas Cananefatium* waar de Romanisatie binnen gesijpeld was alhoewel inheemse woontradities gehandhaafd bleven en *vici* (met uitzondering van *Forum Hadriani*) en villa-domeinen niet echt tot ontwikkeling kwamen. Het Overrijnse gebied ten noorden van de *limes*, maakte nooit deel uit van het Romeinse Rijk. Dit gebied stond onder invloed van de zgn. *Frisii* die wel diplomatieke betrekkingen onderhielden met de Romeinen. Net zoals elders in het noordwesten van het Romeinse Rijk is er vanaf de 3de eeuw een drastische daling van de bewoning waar te nemen, niet alleen ten zuiden van de *limes* maar ook ten noorden ervan. Dijkstra ziet hiervoor meerdere oorzaken waarvan de sociaaleconomische aanleiding de meest logische verklaring lijkt te zijn<sup>837</sup>. Daarnaast stond de *limes* vanaf de 3de tot het begin van de 5de eeuw sterk onder druk door raids van Overrijnse groepen gepusht door sociale malaise en intertribale conflicten. Toch gaat Dijkstra ervan uit dat er geen volledig hiaat in de bewoning was tussen de 4de en de 5de eeuw en dat er een mengbevolking moet bestaan hebben tussen de inheemse bewoners en de Germaanse huurlingen in Romeinse dienst, die de forten van de *limes* bevolkten<sup>838</sup>. In de kerngewesten kunnen elitaire personages zich opgewerkt hebben tot leiders van kleine dynamische ‘koninkrijkes’ maar dergelijke figuren lijken in het deltagebied niet aanwezig tot de Karolingische periode<sup>839</sup>.

Vanaf het einde van de 5de eeuw en het begin van de 6de eeuw ontwikkelen zich nieuwe nederzettingen in de duinengordels en langs de rivieroever. Hiervan getuigen niet alleen de archeologische data maar ook de vele *-hem*-toponiemen in de regio van de Rijndelta<sup>840</sup>. De aard van de nederzettingen wijst op een eerder egalitaire rurale samenleving met een aantal boerderijen en bijgebouwen (spiekers en hutkommen) waarvan de inwoners aan akkerbouw (gerst en rogge!) en veeteelt (runderen en varkens) deden. De huizen lagen in een lintbebouwing langs de rivieroever waar vaak ook sporen van kades en aanlegplaatsen aanwezig zijn. De kustnederzettingen zijn eerder te omschrijven als ‘zwervende erven’.

---

<sup>834</sup> Dijkstra 2011, 26-46.

<sup>835</sup> Dijkstra 2011, 46-57.

<sup>836</sup> Dijkstra 2011, 59.

<sup>837</sup> Dijkstra 2011, 71.

<sup>838</sup> Dijkstra 2011, 82-83.

<sup>839</sup> Dijkstra 2011, 378.

<sup>840</sup> Dijkstra 2011, 91-93.



Centrale plaatsen en echte handelsnederzettingen zijn in deze eerste fase van de vroege middeleeuwen nog niet waar te nemen alhoewel in de riviernederzettingen wel aanwijzingen zijn van *exchange*-activiteiten en nederzettingen met een strategische positie zich wel als dusdanig hebben kunnen ontwikkelen<sup>841</sup>. De schaarse sporen van ambachtelijke werkzaamheden uit de 5de tot 7de eeuw wijzen op een zuiver nederzetting gebonden artisanale productie die in de Karolingische periode zal verdwijnen ten voordele van de artisanale productiecentra in de dan tot ontwikkeling gekomen handelsnederzettingen. Wat de huizenbouw betreft, zijn verschillende tradities waar te nemen. In het zuidelijke gebied (Kennemerland) komen voornamelijk tweebeukige plattegronden voor zoals die ook elders in het zuiden (tot in Zuid-Duitsland) bekend waren. De bouwtraditie in het westelijke kustgebied lijkt een andere evolutie te hebben doorgemaakt en meer onder invloed te staan van noordelijke tradities alhoewel regionale kenmerken duidelijk tot ontwikkeling kwamen. De lange woonstalhuizen evolueerden er van drie- naar eenbeukige korte gebouwen tussen de 5de/6de eeuw en de 7de/8ste eeuw<sup>842</sup>. Het voorkomen van dakdragende palen aan de buitenzijde van de muren, standgreppels en dubbele wandpalen zijn de voornaamste kenmerken.

Wat het grafritueel betreft, vermeldt Dijkstra in zijn overzicht het voorkomen van een gemengd grafritueel, crematiebijzettingen in urnen, grafgiften in zowel inhumatie- als crematiegraven (waaronder enkele rijke vrouwengraven met gouden en zilveren objecten en mannengraven met wapens), inhumaties met een overwegend Z-N (of mogelijk N-Z) oriëntatie, de aanwezigheid van handgevormd aardewerk al dan niet versierd of met een magering van organisch materiaal. Minder frequent zijn hurkgraven, indicaties voor de aanwezigheid van grafheuvels en kringgreppels rond inhumatiegraven. De crematieritus lijkt opgegeven vanaf het einde van de 7de eeuw. In diezelfde periode werd ook de W-O oriëntering een trend. Voor beide evoluties ziet Dijkstra mogelijk een verklaring in de kerstening. Zowel het gebruik van de gemengde grafritus als de oriënteringen lijken voornamelijk een noordelijke invloed te zijn, evenals het zgn. Angelsaksische aardewerk en bepaalde types van mantelspelden. In andere kenmerken zoals de kringgreppels herkent Dijkstra dan weer een invloed uit Midden-Nederland. Anderzijds tonen de aanwezige gedraaide biconische potten en bepaalde mantelspelden aan dat er contacten waren met de zuidelijke 'Frankische' gebieden.<sup>843</sup> Vanaf de 8ste eeuw wanneer de machtsstrijd tussen Friezen en Franken volop aan de gang was, en het christendom verspreid raakte, probeerden ook in dit gebied nieuwe landeigenaars (vaak van 'Frankische' afkomst) indruk te maken door het stichten van een eigenkerk nabij of op hun landgoed, die dan tevens diende als familiebegraafplaats<sup>844</sup>. Vele bezittingen kwamen al vroeg via schenkingen in het bezit van de abdij van Echternach en de bisschop van Utrecht.

---

<sup>841</sup> Dijkstra 2011, 373 en 376.

<sup>842</sup> Dijkstra 2011, hoofdstuk 5.

<sup>843</sup> Dijkstra 2011, 270-

<sup>844</sup> Dijkstra 2011, 276.

Dijkstra toonde in zijn dissertatie duidelijk aan dat het West-Friese gebied een *melt pot* was waar verschillende cultuurinvloeden uit noorden, zuiden, oosten en het overzeese westen samen kwamen<sup>845</sup>. De diversiteit in bijvoorbeeld huisplattegronden, grafrituelen en herkomst van de materiële cultuur maakt dit meer dan duidelijk. Het moet ook duidelijk zijn dat deze cultuurinvloeden weinig of niets te maken hebben met etnische volksmigraties maar eerder met de ligging in een door rivieren gekenmerkt kustlandschap waar de bevolking sowieso samengesteld was uit verschillende etnische achtergronden maar zich een eigen groepsidentiteit aanmat<sup>846</sup>.

### De noordelijke kustgebieden tot de Weser- en Elbemonding<sup>847</sup>

De geografie van dit gebied verschilt van het vorige door de afwezigheid van een beschermende duinengordel. Een strook met eilanden gaf toegang tot een wadden- en kweldergebied, doorsneden door meerdere kreek- en getijdencrevassen. Dit gebied was uitermate geschikt als weiland voor vee maar bewoning was enkel mogelijk op artificiële ophogingen (terpen, wierden, *wurten*, *warften*). Deze Holocene afzettingen lagen in het hinterland tegen een Pleistoceen plateau aan.

Over de socio-politieke evolutie van het noordelijk gelegen kustgebied bestaat heel wat discussie. Onderzoekers waaronder Heidinga gaan uit van een eengemaakt Fries koninkrijk langs de Noordzeekust (*Frisia Magna*) met de koningen Aldgis en Radbod aan het hoofd vanaf het einde van de 7de en 8ste eeuw. Andere onderzoekers zien eerder een losse confederatie van kleinere koninkrijken vergelijkbaar met de situatie in Angelsaksisch Engeland<sup>848</sup>. Meer recentelijk verwerpt men het bestaan van een Fries koninkrijk en interpreteert men de naam als een geografische aanduiding in plaats van als een verwijzing naar etnische herkomst<sup>849</sup>. Ook over de geografische uitgestrektheid van *Frisia* bestaan veel verschillende theorieën. Men neemt aan dat de bewoning in het Friese gebied vanaf het einde van de 3de eeuw nagenoeg verdwenen was met uitzondering van een kleine restbevolking in de huidige provincie Groningen en het oostelijke deel van het huidige Friesland. Vanaf het einde van de 4de eeuw en de 5de eeuw arriveerden nieuwe bewoners, wellicht uit noordelijke en noordoostelijke regio's (bekend onder de noemer 'Angelsaksen'), en mengden ze zich met de resterende inheemse bevolking ('Oude Friezen'). Hieruit ontstond een nieuwe materiële cultuur, een andere lay-out en herinrichting van terpen en de opkomst van grafvelden (uit de voorgaande periode niet bekend). Uit de volgende eeuwen zijn zo'n 2000 bewoonde terpen bekend in het gebied van de *pagi* Westergo, Oostergo, Hunzago, Humserland en Fivelgo, die later zouden benoemd worden als *Frisia Magna*. Een gelijkaardige situatie doet zich voor in het Noord-Germaanse kustgebied waar Böhme meerdere regionale cultuurgroepen onderscheidde langs de oevers van Weser en Elbe. Dit Duitse kustgebied zou echter vanaf de

---

<sup>845</sup> Dijkstra 2011.

<sup>846</sup> Dijkstra 2011, hoofdstuk 8 en 377.

<sup>847</sup> Dit overzicht is gebaseerd op de synthese van Nicolay 2014; Knol & IJssennagger 2017; Knol 1993.

<sup>848</sup> Nicolay 2014.

<sup>849</sup> Zie ook Dijkstra 2011, hoofdstuk 8.

5de eeuw grotendeels verlaten zijn alhoewel men tegenwoordig toch uitgaat van een bewoningscontinuïteit voor sommige locaties.

De terpnederzettingen van deze 'nieuwe Friezen' waren zelfvoorzienend (veeteelt, akkerbouw, huiselijke artisanale activiteiten) en lagen meestal aan een geul die toegang gaf tot zee en binnenland. Kleine landingsplaatsen met aanmeerfaciliteiten langs het Duitse kustgebied, kregen de functie van seizoensmarkten. De aanwezigheid van lange-afstandsimportmateriaal verraadt contacten met het zuidelijke Frankische rijk en noordelijke Scandinavische gebieden. De gebouwplattegronden waren meestal eenbeukig met wanden opgebouwd uit turfzoden in het Noord-Nederlandse kustgebied en uit vlechtwerk met leem in het Duitse kustgebied. Er zijn weinig aanwijzingen voor elitaire vestigingen en er is weinig sociale differentiatie in de nederzettingen op te merken. Enkel in de nederzetting van Feddersen Wierde getuigen hallenhuizen van een mogelijk aanwezige lokale elite gedurende de 2de tot 4de eeuw. Langs het Duitse kustgebied is een aantal vroegmiddeleeuwse verdedigingswerken bekend uit de 4de tot 7de eeuw en later. Sommige waren reeds in gebruik vanaf de late ijzertijd.

Vanaf de 7de en 8ste eeuw worden nieuwe zuidelijke en oostelijke gebieden gekoloniseerd zodat het Friese territorium reikte van de Schelde- tot de Wesermonding. Zowat het ganse kustgebied en de rivieren met toegang tot het hinterland stonden nu onder controle van de 'nieuwe Friezen'. Het is dan ook in deze periode dat de handelsnederzettingen tot bloei kwamen (Walcheren, Dorestad, Utrecht) en er een machtsstrijd ontstond met de Austrasische aristocratie die zelf de controle wilde over deze handelsbolwerken. Veel van de nieuw veroverde gebieden stonden onder de heerschappij van plaatselijke, mogelijk aan 'Franken' verwante leiders die in contact stonden met de overzeese 'Angelsaksische' aristocratie. Vanuit diezelfde overzeese gebieden kwam de kerstening van het 'Friese' kustgebied op gang (Wilfrid, Wictbert, Willibrord) mét de steun van de Frankische aristocratie, alhoewel de oudste kerken niet te dateren zijn voor de 9de eeuw. Tevens zijn er indicaties voor het bestaan van pre-christelijke rituele plaatsen in openlucht die nog tot in de 9de eeuw in gebruik bleven<sup>850</sup>.

De grafvelden waren eveneens gesitueerd op de terpen. In het Duitse kustgebied zijn de meeste grafvelden geregistreerd op de hogere Pleistocene gronden en slechts enkele exemplaren in de kweldergebieden. Zowel inhumatiegraven in houten containers, als crematies, meestal gedeponeerd in urnen, als grafvelden waar beide rituelen zijn toegepast, zijn bekend. Ook paarden- en hondengraven kwamen voor op deze begraafplaatsen. De graforiëntaties waren zeer divers en mogelijk bepaald door de plaatselijke topografische situatie. In het noordelijke gebied waren de graven soms afgebakend door kringgreppels. Bijgaven in 5de- tot 7de-eeuwse graven omvatten voornamelijk een of meerdere mantelspelden, kralen in glaspasta, een mes en/of een gordelgesp. Vele bijgaven uit de 'Frankische' invloedssfeer wijzen op contacten met de zuidelijke en zuidoostelijke gebieden. Er komen slechts zelden rijke gouden of zilveren voorwerpen of wapens voor tot in de 8ste eeuw wanneer plots rijke wapengraven opduiken die in verband worden gebracht met de

---

<sup>850</sup> Lebecq 2011.

boven vermelde elitaire leiderfiguren. De grafgiften wijzen op contacten met de overzeese Angelsaksische gebieden. Tegelijk lijkt men in deze periode ook afstand te doen van de crematieritus. Verder zijn talrijke gouden en zilveren objecten waaronder meerdere gouden munten (*solidi* en *tremisses*) bekend van meerdere rijke depotvondsten vanaf de 5de eeuw.

### Centraal-Nederlands Rivierengebied

Heidinga ziet het Centraal-Nederlandse Rivierengebied, het herkomstgebied van de *Chamavi* (Betuwe en Veluwe), als het politieke en economische hart van Nederland in de vroege middeleeuwen. Hij situeert op de Utrechtse heuvelrug een belangrijke centrale plaats onder het bewind van een *war lord* of *petty king* gedurende de 5de en de 6de eeuw. Argumenten hiervoor vindt hij niet alleen in de strategische positie langs de Rijn maar ook in de aanwezigheid van de rijke grafvelden rond Rhenen met duidelijke elite-graven, de rijke vroeg-5de-eeuwse gouddepositie van drie torques die hij interpreteert als *herrschaft*-symbool, de jongere goud- en zilverdepots uit de late 7de of vroege 8ste eeuw, het grote 7de/8ste-eeuwse ringfort op de nabijgelegen Heimenberg en de vermelding in de geschreven bronnen van een koninklijke zetel te Rhenen<sup>851</sup>. Ook de regio ten oosten van Utrecht, landschappelijke bekend als de Veluwe, kan tot dezelfde Centraal-Nederlandse regio gerekend worden, ondanks het feit dat Heidinga dit gebied als geïsoleerd kerngewest (later *pagus*) onder de heerschappij van een lokale leider of *war lord* interpreteert<sup>852</sup>.

Binnen dit gebied vertonen zowel nederzettingslocaties als grafvelden de aanwezigheid van verschillende invloeden. Er is een bewoningscontinuïteit aanwezig tot de tweede helft van de 4de eeuw maar vanaf de 5de eeuw krimpt de bevolking in om pas opnieuw toe te nemen vanaf het einde van de 6de en de 7de eeuw.

Op de grafvelden is zowel de inhumatie- als de crematieritus toegepast<sup>853</sup> en de aanwezige grafvondsten wijzen voornamelijk op relaties met de zuidelijke 'Frankische' gebieden alhoewel ook typische noordelijke elementen aanwezig zijn zoals bracteaten (Rhenen, Elst, Wageningen vanaf het einde van de 4de eeuw en Putten en Ermelo vanaf het einde van de 6de of 7de eeuw)<sup>854</sup> en de aanwezigheid van kringgreppels en dodenhuisjes<sup>855</sup>. Zowel op het grote grafveld van Rhenen-Donderberg (800 inhumaties, 300 crematies en 14 paardengraven uit het eind van de 4de tot de eerste helft van de 8ste eeuw)<sup>856</sup> als dat van Elst-Het Woud (165 crematies, 90 inhumaties, vier paardengraven en een hondengraf uit het begin van de 5de tot het midden van de 8ste eeuw)<sup>857</sup> waren meerdere rijke inhumatiegraven bijgezet, gekenmerkt door kamergraven afgedekt door een grafheuvel, de aanwezigheid van paardengraven, wapens en rijke sieraden als bijgaven. Deze graven getuigen van een zuidelijke 'Frankische' invloed. Heidinga wijst deze rijke graven toe aan een autochtone regionale elite.

---

<sup>851</sup> Heidinga 1990, 14 en 24-36.

<sup>852</sup> Heidinga 1987, 62; Heidinga 1990.

<sup>853</sup> Nicolay 2014, 47.

<sup>854</sup> Heidinga 1990.

<sup>855</sup> Verslype 2009, 10.

<sup>856</sup> Wagner & Ypey 2011; Ypey 1975.

<sup>857</sup> Nicolay 2014.

Ook de gouddeposities die in deze regio gevonden zijn, wijzen op de aanwezigheid van families met een hogere sociale status. De grote centrale grafvelden vallen buiten gebruik vanaf de 8ste en 9de eeuw.

De nederzettingen bestaan enerzijds uit boerenerven op de schrale zandgronden (Kootwijk), en anderzijds uit nederzettingen die in functie stonden van ijzerertsontginning (Hoog Buurlo). In de huisplattegronden zijn diverse invloeden te herkennen. Tevens wordt ook het bestaan van handelscentra vermoed waar het erts via *exchange* netwerken zijn weg vond naar productiecentra en andere regio's. De aanwezigheid van dit erts en de nabijheid van de rivieren Maas en Rijn maakten dit gebied strategisch belangrijk vanwege de verbinding met de kustgebieden en het binnenland van het Frankische Rijk. Frankische importwaar is overvloedig aanwezig wat Heidinga doet veronderstellen dat er politieke allianties gesloten waren tussen dit gebied en de 'Frankische' elite langs Maas en Rijn<sup>858</sup>.

Tijdens de Friese expansiedrang kwam het Centraal Nederlandse Rivierengebied vanaf het begin van de 7de eeuw onder Friese heerschappij waarbij de leiders Aldgisl en Radbod in beeld komen. In deze periode kwamen langs de Rijn de handelssteden Dorestad en Utrecht tot ontwikkeling en nog later Deventer en Tiel. Dit was meteen de reden waarom ook andere 'Friese' *war lords* én de Frankische aristocratie van de Pippiniden hun oog lieten vallen op dit strategische en economisch belangrijke gebied zodat in de 7de eeuw tussen beide partijen een machtsstrijd ontstond. Het voormalige Romeinse *castellum* van Utrecht ontpopte zich vanaf de eerste helft van de 7de eeuw onder Frankisch bewind, tot een koninklijke residentie die na een machtsspel tussen de Fries Radbod en Pipijn uiteindelijk in handen kwam van Karel Martel in 719<sup>859</sup>.

De oudste kerkstichtingen dateren wellicht uit de 7de eeuw wanneer het gebied onder Frankische heerschappij kwam (Utrecht en Dorestad), de meeste kerken dateren echter uit de 8ste en 9de eeuw.

### 5.3 Boven-Schelde- en Leievallei, Kanaalkust tot Scheldemonding

De regio's ten westen van het *pagus Renensis* gebied, van de linker Schelde-oever tot de Franse Kanaalkust, maakten volgens de geschreven bronnen sinds het einde van de 5de eeuw deel uit van het Merovingische 'koninkrijk' *Neustria*. Zoals eerder al opgemerkt dient men de term 'koninkrijk' niet in zijn huidige betekenis te interpreteren. Het ging eerder om een dynamisch netwerk van personen met een hogere status rond een leiderfiguur. In deze regio ligt de oorsprong van de Merovingische dynastie waarvan Doornik mogelijk het eerste centrum was. Noordelijk Neustrië en de Scheldevallei waren het studiegebied van Verslype<sup>860</sup>, het

---

<sup>858</sup> Heidinga 1987, 66.

<sup>859</sup> Nicolay 2014, 24.

<sup>860</sup> Verslype 2001; 2003; 2009.

kustgebied rond Brugge dat van Hollevoet (†)<sup>861</sup> en resp. de westelijke en centrale kustvlakte dat van Deckers en Tys<sup>862</sup>. Eerder herkenden ook Roosens, Van Doorselaer en Rogge enkele specifieke kenmerken van deze regio<sup>863</sup>.

Wat de geografie van dit gebied betreft, vermeldt Verslype drie belangrijke factoren die bepalend zijn geweest in de economische en socio-politieke ontwikkeling<sup>864</sup>. Ten eerste is er de aanwezigheid van de noordelijke Kanaalkust in het zuiden begrensd van het hinterland door kalkrotsen en in het noorden door een barrière van oude duinen die op meerdere plaatsen doorbroken werd door riviermondingen (Somme, Authie, Canche, Aa, Yzer) en kreken. Achter deze duinen strekte zich een getijdenlandschap met slikken en schorren uit dat reikte tot de pleistocene dekzanden van het binnenland, en economisch van belang was voor visvangst, zoutproductie en schapenteelt. De hogere zandruggen langs de kreken en de kleigronden waren dan weer gunstig voor het weiden van runderen en lieten vaak ook bewoning toe alhoewel hiervan nog weinig sporen geregistreerd zijn. Bewoning moet er wel geweest zijn op de hogere Pleistocene zandgronden, zoals de talrijke *-(inga)hem*-toponiemen doen vermoeden<sup>865</sup>. De toegang tot de zee bood net zoals het noordelijk gelegen kustgebied, gelegenheid tot contacten met overzeese en noordelijk gelegen gebieden.

Een tweede belangrijke factor was het Grote Kolenwoud dat de oostelijke grens met het Austrasische gebied vormde en van economisch nut was voor jacht en hout- en houtskoolproductie. Het quasi ondoordringbare woud waar enkel de hoofdweg van Bavay naar Keulen en Trier doorheen trok, had tevens een strategische functie én een mythisch-religieuze connotatie.

Een derde factor was de Schelde en haar bijrivieren (Leie, Scarpe, Mandel en Deûle) die het gebied doorkruisten en onderlinge communicatietrajecten vormden voor de micro-regio's binnen dit gebied. De aantrekkingskracht van de rivier blijkt vooral uit de bewoningscontinuïteit die in de Scheldevallei vastgesteld is tussen de laat-Romeinse en vroegmiddeleeuwse periode<sup>866</sup>. De Schelde heeft gedurende gans de vroege middeleeuwen een belangrijke rol gespeeld. Eerst en vooral zorgde de rivier voor een verbondenheid tussen de 4de- en 5de-eeuwse netwerken waaruit de Merovingische dynastie oprees. In de loop van de 6de eeuw heeft de Schelde het proces van de *franconisation* mee vorm gegeven, die de Frankische expansie een zuidwaartse *boost* bezorgde. Tenslotte vormde de Schelde een toegangsweg voor meerdere migranten die een thuis vonden in het pas ontwikkelde *Francia* en was de rivier de uitvalbasis voor de christianisatie op haar weg naar de noordelijke periferie.

Verschillende *civitas*hoofdsteden, nederzettingen en versterkingen van de Romeinse provincie *Belgica Secunda*, meestal gelegen langs wegenknooppunten of langs de Schelde en

---

<sup>861</sup> Hollevoet 2005; 2007; 2016.

<sup>862</sup> Deckers 2014 & 2016; Loveluck & Tys 2006.

<sup>863</sup> Roosens 1968; Van Doorselaer 1977; Rogge 1985.

<sup>864</sup> Verslype 2003.

<sup>865</sup> Deckers 2016.

<sup>866</sup> Van Thienen 2016.

haar bijrivieren, bleven continu bewoond vanaf de laat-Romeinse periode. Vooral de *civitas*hoofdsteden bleven in de vroege middeleeuwen de rol van administratieve, kerkelijke en economische centra behouden maar stilaan kregen ook andere plaatsen betekenis onder kerkelijke of aristocratische impuls (Arras, Thérouanne, Tournai, Cambrai, Cassel, Quentovic, Kerkhove, Gent en mogelijk Kortrijk). De nog aanwezige Romeinse aristocratie wedijverde met de nieuwe militaire leiders, vaak van Germaanse afkomst, wat leidde tot clanvorming, onderlinge twisten en verzoenende allianties bezegeld met huwelijken en schenkingen. De koninklijke machtscentra verschoven echter al snel naar meer zuidelijke regio's (o.a. Reims en Parijs). Buiten deze centra bleef het platteland in de Scheldevallei wellicht zijn agrarisch karakter behouden.

Hoewel er in het kustgebied zelf slechts weinig vroegmiddeleeuwse sites bekend zijn, is te veronderstellen dat ook in dit gebied een zittende regionale bevolking leefde die zich aan paste aan de nieuwe situatie. Net zoals elders bleef de levenswijze er zuiver ruraal. De aanwezige materiële cultuur wijst erop dat dit gebied deel uit maakte van de zgn. Noordzeecultuur (zie *supra*)<sup>867</sup>. Nieuw onderzoek bewees dat ook hier nederzettingen op terpen aanwezig waren zoals bijv. te Leffinge<sup>868</sup>. Op de zandrug die zich aan de rand van de kustvlakte uitstrekt tussen het *castellum* van Oudenburg en Brugge daarentegen, zijn meerdere vroegmiddeleeuwse vindplaatsen bekend langs de zgn. Zandstraat, een van oudsher belangrijke handelsweg<sup>869</sup>. Hoewel sommige boeren zich wellicht tot een hoger sociaal niveau konden opwerken en meer grond in hun bezit kregen, zijn op geen enkele vindplaats in het kustgebied sporen van een elite of aristocratie vastgesteld.

In de gebouwplattegronden van de rurale nederzettingen herkent Verslype enerzijds de traditionele Gallo-Romeinse kenmerken en anderzijds de invloeden uit de Overrijnse gebieden die hun intrede doen vanaf de 4de eeuw.

Voor in de kustregio vertonen de huisplattegronden veel kenmerken van de houtbouwtradities uit de Friese kustgebieden, het Centraal-Nederlandse Rivierengebied en het Angelsaksische gebied<sup>870</sup>. De plattegronden van de woonstalhuizen uit de 6de tot 8ste eeuw op de Brugse zandrug zijn rechthoekig, eerder kort (max. 20m lang) en variëren van eenbeukig tot tweebeukig; de vakwerkmuren waren gefundeerd in standgreppels en kregen aan de buitenkant vaak extra steun door externe dakondersteunende palen. In de Karolingische periode is een evolutie merkbaar naar driebeukige gebouwen. Uitgediepte hutkommen komen in mindere mate voor. Vele nederzettingen zijn omgeven door greppelstructuren. In deze nederzettingen komt voornamelijk huishoudelijk handgevormd aardewerk met organische of schelpenmagering voor (*grass, chaff & shell tempered ware*). Dit aardewerk wijst net als de aanwezigheid van ijzerslakken en spinstenen op een beperkte huishoudelijke productie. Tevens komt importwaar voor uit Noord-Frankrijk (biconische waar) en het Rijnland (Eifelwaar en maalstenen). Hollevoet wijst deze nederzettingen toe aan Friese

---

<sup>867</sup> Deckers 2014; Deckers & Tys 2012.

<sup>868</sup> Tys 2004A; Loveluck & Tys 2006; Deckers 2011; Eryvynck *et al.* 2012.

<sup>869</sup> Hollevoet 2007; Hollevoet 2016.

<sup>870</sup> Verslype 2003; Hollevoet 2016.

kolonisten, mogelijk in relatie tot het *castellum* van Oudenburg<sup>871</sup>.

Wat de nederzettingen in de kustvlakte betreft, is de aanwezigheid van een opvallend hoog percentage aan schapenbot een belangrijk gegeven. Hieruit is namelijk af te leiden dat de teelt van schapen hier op het voorplan stond, wellicht met het oog op de productie van wol<sup>872</sup>. De vermelding van *marisci*, zilte moerasgebieden zoals de *prés salés*, in de oorkonden zijn eveneens met het fokken van schapen in verband te brengen. Zowel de aanwijzingen van schapenteelt in functie van wolproductie in de kustvlakte als de concentraties van bewoning langs de Zandweg, bevestigen dat de *peasant-communities* langs de kust wel degelijk spelers waren in de *marketexchange*-netwerken<sup>873</sup>. De Panne wordt in dat opzicht wel eens genoemd als centrale plaats<sup>874</sup>.

Ook in de Scheldevallei zal de bewoning overwegend een ruraal karakter gehad hebben. Toch waren daar ook andere, meer centrale kernen aanwezig zoals bijv. Doornik dat naast *civitas*hoofdstad ook een bisschopszetel werd. De nederzetting op de zandleemgronden te Avelgem-Kerhove (W.-VI.) was opgericht op een oude Romeinse administratieve site langs een wegknooppunt. De vroegmiddeleeuwse nederzetting (eind 5de tot midden 8ste eeuw) bestond uit een tweebeukig hallenhuis, een schuur, een vijftal spijkers, meerdere grotere gebouwen met een uitgegraven vloerniveau waarin haardkuilen aanwezig waren, en diverse kuilen en greppels. Verschillende aardewerkgroepen waren aanwezig waaronder biconisch aardewerk, importwaar uit het Eifelgebied, borden naar Romeins model, zgn. *Black ware* uit Hamwic bij Southampton en uit de Maasvallei of Noord-Frankrijk en handgevormd aardewerk gemagerd met rode kleibrokjes of chamotte<sup>875</sup>. In het iets zuidelijker gelegen Brebières waren dan weer voornamelijk hutkommen of *Grubenhäuser* (6de eeuw) aanwezig<sup>876</sup>.

Een artisanale bronsbewerkeressite is ontdekt te Hames-boucres (Pas-de-Calais)<sup>877</sup>.

In de grafvelden zijn enerzijds de sociale hiërarchie van de plaatselijke elite in de Scheldevallei (*tombes des chefs*) en anderzijds allochtone invloeden van migranten in het kustgebied zichtbaar. Graven die wijzen op een hogere status zijn enkel gekend uit de Scheldevallei of het Noord-Franse gebied en uiten zich niet enkel in het rijke grafmeubilair en de aanwezigheid van wapens (graf van Childerik in Doornik)<sup>878</sup> maar ook in de aanwezigheid van grafheuvels, graven afgebakend door kringgreppels of palenkransen<sup>879</sup>. Allochtone elementen die deze grafvelden kenmerken zijn paardengraven, grote kamergraven en crematiegraven. In de wapens, sieraden, aardewerk en andere grafgiften zijn vaak invloeden uit het Saksische, Thuringische en Angelsaksische gebied te herkennen, die wijzen op *exchange*-activiteiten met deze regio's, zij het als handel of als socio-politieke allianties. Het aardewerk getuigt niet

---

<sup>871</sup> Hollevoet 2007; Hollevoet 2005; Hollevoet 2016.

<sup>872</sup> Eryvnc et al. 2012; Tys 2019; Tys et al. 2019.

<sup>873</sup> Eryvnc et al. 2012; Tys 2019; Tys et al. 2019.

<sup>874</sup> Deckers 2010.

<sup>875</sup> Rogge 1981.

<sup>876</sup> Demolon 1972.

<sup>877</sup> François 2016.

<sup>878</sup> Verslype 2010.

<sup>879</sup> Verslype 2009; Truc 2019.



alleen van handel met de Rijnregio (zgn. Eifelwaar) maar ook van eigen productiecentra van biconisch aardewerk.

Uit het kustgebied zijn nauwelijks grafvelden bekend. De aanwezigheid van handgevormd huishoudelijk aardewerk met de kenmerkende versiering uit het Elbe-Wesergebied wijst niet enkel op migratie uit deze gebieden maar ook op de ontwikkeling van een eigen regionale productie van deze huishoudelijke waar (*chaff tempered ware*)<sup>880</sup>.

Vanaf het eerste kwart van de 7de eeuw lijken de centrale grafvelden verlaten ten voordele van kleine erf gebonden grafvelden, ontwikkeld rond enkele rijkere, soms gechristianiseerde stichtersgraven, die in verband te brengen zijn met een nederzetting van een lokale grootgrondbezitter zonder dat er sprake is van een elite.

Terwijl in de bisschopssteden en omgeving al sinds de 5de eeuw een kerkelijke infrastructuur aanwezig was (Doornik), blijft op het platteland in de Scheldevallei en in het kustgebied de christianisatie uit tot de 8ste eeuw en zelfs later, afhankelijk van de plaatselijke situatie. De kerkjes van Roksem en Ettelgem zijn voorafgegaan door een houten voorganger, allicht eigenkerkjes gesticht door grootgrondbezitters zoals de 8ste-eeuwse oorkonden doen vermoeden wat Roksem betreft<sup>881</sup>. Te Torhout is sprake van een *monasterium* dat tot de 7de eeuw zou teruggaan<sup>882</sup>.

Zowel wat het kustgebied als de agrarische gemeenschappen in de Scheldevallei betreft, lijken reconstructies van vroegmiddeleeuwse sociale agrostructuren erop te wijzen dat vrij landbezit er domineert, net zoals de op *selfsubsistence* gerichte *peasant holding*.<sup>883</sup> Slechts enkele bezittingen komen vanaf de 8ste en 9de eeuw geheel of gedeeltelijk in het bezit van abdijen (Saint Bertin te Sithiu/Saint-Omer, Torhout, Sint-Baafs en Sint-Pieters te Gent).

## 5.4 Midden-Maasvallei

Het meest recente onderzoek van de Maasvallei en haar hinterland tijdens de 4de tot 8ste eeuw, is dat van Amélie Vallée en Frans Theuws<sup>884</sup>. Terwijl Theuws vooral de focus legde op de betekenis van Maastricht en de opkomst van handelscentra, nam Vallée de midden-Maasvallei met het Brabants Leemplateau, Haspengouw en Condroz voor haar rekening.

Langs beide oevers van de Maas strekt zich een golvend landschap uit, dat doorsneden is door een net van riviervalleien. De bodem is er hoofdzakelijk leemhoudend. Dit gebied is dus van oudsher bij uitstek geschikt voor een landbouweconomie. Ten westen en ten zuiden strekten zich resp. het zgn. Kolenwoud (*Silva Carbonaria*) en het Ardennerwoud (*Silva Arduenna*) uit, die beide over de nodige economische troeven beschikten (hout, houtskool, jacht). Reeds van in de Romeinse periode was deze regio gekenmerkt door de aanwezigheid van talrijke villa-domeinen ("villa-landschap") en de belangrijke wegenas van Bavai naar Keulen doorkruiste

---

<sup>880</sup> Hollevoet 1993A en 2006.

<sup>881</sup> Hollevoet 2007, 221, 222; Hollevoet 2005, 98.

<sup>882</sup> Hollevoet 2005, 102.

<sup>883</sup> Verhulst 1995; Hollevoet 2005, 98.

<sup>884</sup> Vallée 2018; Theuws 2001; 2007; 2008; 2012; 2014.

dit gebied. Langs deze weg kwamen de Romeinse centra Tongeren en Tienen tot ontwikkeling<sup>885</sup>. Tongeren evolueerde tot *civitas*-hoofdstad en was vanaf het einde van de 3de eeuw een bisschopszetel binnen de provincie *Germania Secunda*<sup>886</sup>. Later namen Maastricht (mogelijk vanaf het einde van de 4de eeuw) en Luik (vanaf de 8ste eeuw) deze functie over.

Tijdens de crisisperiode van de 3de en 4de eeuw moest een militair verdedigingssysteem de belangrijke verkeersas tussen Bavay en Keulen beveiligen tegen raids vanuit het Overrijnse gebied. Deze versterkte wachtposten waren meestal opgericht op strategische hoger gelegen locaties. De bemanning van deze hulpposten bestond grotendeels uit Overrijnse hulptroepen (*laeti* en *foederati*). Sommige van deze versterkingen bleven bemand tot in het begin van de 5de eeuw, al dan niet met een onderbreking rond het midden van de 4de eeuw<sup>887</sup>. In de buurt van vele van deze *burgi* zijn de bijhorende grafvelden teruggevonden.

De nederzittingslocaties zijn zeer slecht gedocumenteerd<sup>888</sup>. Zoals elders nam ook hier het bevolkingsaantal af, alhoewel in de 4de eeuw een verspreide bewoning gehandhaafd bleef. In Tongeren waar toen nog de bisschopszetel gevestigd was, is aldus een bewoningscontinuïteit vastgesteld tot in het begin van de 5de eeuw. Uit deze periode blijft een aristocratische laag zichtbaar in de Tongerse grafvelden. Jongere graven tonen aan dat de stad nog bewoond moet geweest zijn tot in de 6de eeuw.

Naast Tongeren ontwikkelden zich vanaf de 5de eeuw langs de Maas, op de knooppunten van wegen, nieuwe centra zoals Namur, Dinant, Maastricht (alle beschermd door een omwalling) en Huy<sup>889</sup>. Maastricht nam vanaf deze periode de rol van Tongeren als bisschopszetel over waardoor het voorheen militaire fort een machtspositie kreeg en uitgroeide tot centrale plaats<sup>890</sup>. Wanneer rond het begin van de 8ste eeuw, de bisschopszetel overgedragen werd naar Luik, kwam ook hier onder impuls van de clerus een handelscentrum tot ontwikkeling. De pre-urbane centra ontwikkelden zich snel en ontpopten zich vanaf het midden van de 6de eeuw tot kleine handels- en productiecentra waar vanaf het einde van de 6de en het begin van de 7de eeuw zelfs muntslag plaats vond, maar die vanaf de 8ste eeuw structurele veranderingen ondergingen onder invloed van de Karolingische adel<sup>891</sup>. Aardewerk- en glasproductie, de vervaardiging van voorwerpen in koperlegering en ijzer, bewerking van hoorn en amber zijn bekend in Maastricht, Namur (Grognon-site) en Huy<sup>892</sup>. Via de rivier vonden deze producten hun weg richting zuiden en richting Noordzee en eveneens via de rivier kwamen nieuwe producten uit andere regio's de handelscentra binnen. De Maas heeft dus een belangrijke rol gespeeld in de ontwikkeling van deze centra, van de *long-distance*

---

<sup>885</sup> Vallée 2018,

<sup>886</sup> Vanderhoeven 2013; Vanderhoeven *et al.* 2018.

<sup>887</sup> Vallée 2018, 379; Theuws 2008, 771.

<sup>888</sup> Vallée 2018, 104-109, 378.

<sup>889</sup> Plumier *et al.* 2005; Péters & Fontaine Hodamont 2005; Willems & Witvrouw 2005.

<sup>890</sup> Theuws 2001.

<sup>891</sup> Vallée 2018, 113-116, 384; Theuws 2007.

<sup>892</sup> Dijkman & Erynck 1998; Saussus *et al.* 2014 (Maastricht); Vanmechelen *et al.* 2019 (Namur-Grognon); Willems & Witvrouw 2005; Péters & Fontaine-Hodiamont 2005 (Huy).

*exchange*-activiteiten en in de *exchange*-connecties met het rurale hinterland<sup>893</sup>.

In het rurale gebied zijn nauwelijks nederzettingssporen geregistreerd. Vele Romeinse villa-domeinen bleven verlaten achter maar de gronden bleven verbonden aan de hogere sociale klasse vermits veel villa-domeinen opgenomen werden als koninklijke bezittingen<sup>894</sup>. Toch lijkt in de 4de eeuw nog een verspreide bewoning aanwezig geweest op enkele villa-domeinen langs het Romeinse wegennet, alhoewel deze occupatie meestal tot een einde kwam in het begin van de 5de eeuw<sup>895</sup>. Vaak is op deze sites een Overrijnse component aanwezig: typische houtbouwplattegronden, hutkommen en zgn. Germaans aardewerk. De vindplaatsen te Neerharen-Rekem, Kuringen, Voerendael en Nereth gelden hier als voorbeelden<sup>896</sup>. De nederzetting Gennep ontstond op het einde van de 4de eeuw en bleef als een van de enige nederzettingen bewoond tot in het begin van de 8ste eeuw<sup>897</sup>. Vanaf de 6de eeuw kwamen elders verspreide bewoningskernen tot stand waarvan meestal slechts luttele sporen zoals grachten, paalsporen, fragmentaire gebouwplattegronden of enkele muurresten getuigen zijn. Vaak zijn sporen gevonden van huiselijke productie van aardewerk, ijzeren voorwerpen, textiel en de bewerking van been en hoorn. De materiële cultuur uit deze landelijke nederzettingen toont verder aan dat de rurale bevolking in de 5de en 6de eeuw toegang had tot en actief deel nam aan *exchange*-activiteiten. Zowel rivier- als wegennet verzekerden de connecties tussen handelscentra en platteland. Zoals Theuws het stelt was het de boerenbevolking (*peasants*) die met hun uitzonderlijke vraag naar een grote variëteit en kwantiteit aan goederen, de economie een *boost* gaf en dus de hand had in de groei en bloei van de handelscentra langs de Maas<sup>898</sup>. Vallée ziet in deze *exchange* de basis voor de territoriale maatschappij en de groei van een elite vanaf de tweede helft van de 6de en 7de eeuw. Ze ondersteunt daarmee de theorie van Devroey dat vanaf de 7de eeuw domeinen tot stand kwamen, waarvan kleinere familiale hoeves of *mansi* afhankelijk waren, en die aan de oorsprong stonden van de domaniale maatschappij vanaf de Karolingische periode<sup>899</sup>. Theuws brengt deze opkomst van de aristocratie in de 7de eeuw eerder in verband met de toenemende spanningen en competities tussen de aristocratische families waartoe de bisschoppen en de aanhangende of oppositionele clerus behoorden<sup>900</sup>. Deze aristocratische groepen legden meer en meer claims op de talrijke koninklijke bezittingen (westelijk van Maastricht), bisschoppelijke bezittingen of bezittingen van de abdij van Munsterbilzen<sup>901</sup> en maakten centra zoals Huy, Dinant, Maastricht en Namen tot hun machtskern. In dit kader is de opkomst van de familie van de Pippinieden te noemen, die in de 7de en 8ste eeuw hun invloed uitbreidden en verstevigden binnen het Maasgebied<sup>902</sup>.

---

<sup>893</sup> Theuws 2012.

<sup>894</sup> Theuws 2001, 206-210 (Theuws spreekt hier van een '*royal landscape*').

<sup>895</sup> Theuws 2008, 771-773; Vallée 2018.

<sup>896</sup> Vallée 2018, 379.

<sup>897</sup> Theuws 2008, 776-780.

<sup>898</sup> Theuws 2001, 157-158; Theuws 2012, 34.

<sup>899</sup> Vallée 2018, 91, 381, 385; Devroey 2006.

<sup>900</sup> Theuws 2001, 173-174.

<sup>901</sup> Theuws 2001, 184-192.

<sup>902</sup> Theuws 2001, 189-192.

Sporen van dergelijke elitaire residenties zijn herkend op een drietal plaatsen langs de Maas: de hoogtenederzetting Thier d'Olné (7de tot begin 11de eeuw) met een residentieel stenen gebouw en een grafkapel boven enkele graven, hoewel andere onderzoekers deze site eerder als abdij interpreteren; en de funderingen van stenen gebouwen te Sclayn (6de en 7de eeuw) en te Andenne (8ste eeuw), beide met aristocratische kenmerken<sup>903</sup>. In dezelfde periode en wellicht onder impuls van deze elite nam de christianisatie toe, ontstonden eigenkerken en vonden kloosterstichtingen plaats<sup>904</sup>.

Archeozoologisch onderzoek wijst op de aanwezigheid van varkens en in mindere mate runderen en schapen/geiten. Paleobotanisch onderzoek wijst op een toename van bebossing na opgave van akkergronden. Onder de botanische resten domineerde rogge naast tarwe, gerst en haver. Verder waren linzen, erwten en bonen aanwezig net zoals peren/appels, vlier, braambes/framboos, bosaardbeien. Stuifmeelkorrelonderzoek bewijst de aanwezigheid van wijngaarden op de hellingen langs de Maas<sup>905</sup>.

De grafvelden leveren meer informatie alhoewel vele grafvelden, net zoals in Vlaanderen in de 19de of vroege 20ste eeuw zijn onderzocht<sup>906</sup>. In de oudste grafvelden uit het begin van de 5de eeuw is nog de in de 4de eeuw gebruikelijke N-Z oriëntering te zien. Deze graven waren meestal bijgavenloos. Vanaf het einde van de 5de en het begin van de 6de eeuw kwamen vele nieuwe centrale grafvelden tot stand waarvan de graven de karakteristieke 'Frankische' bijgaven hadden. De graven hadden er meestal een W-O of een ZW-NO oriëntering. Het herbruik van oude grafheuvels komt voor evenals begraving binnen een kringgreppel of binnen een palenstructuur. De grafcontainers varieerden naargelang regio of sociale status van een stenen sarcofaag, op elkaar gestapelde stenen met of zonder mortel tot een houten kist of uitgeholde boomstam. Grafkamers kwamen voor vanaf het einde van de 6de eeuw tot in de 7de eeuw. De crematie werd nog sporadisch toegepast in de 4de en 5de eeuw en kwam later nog een enkele maal voor op sommige inhumatiegrafvelden. Meestal gaat het om brandrestengraven met naast botresten en houtskool ook fragmenten van verbrande bijgaven. Een enkele maal is een urnbijzetting vastgesteld (o.a. in Gennepe)<sup>907</sup>. De bijzetting van paarden gerelateerd aan rijke mannengraven, lijkt niet courant toegepast in deze regio. Wat bijgaven betreft, zijn de gebruikelijke – meestal gender-bepaalde - voorwerpen aanwezig alsook voedseldepots. Vanaf het midden van de 6de eeuw komen opvallend rijke graven in beeld wat de groei van een hogere stand op het platteland aantoont<sup>908</sup>. Later, in de 7de eeuw neemt het aantal bijgaven af. Naast grote centrale grafvelden zijn ook kleinere familiale grafvelden nabij bewoning geregistreerd.

---

<sup>903</sup> Vallée 2018, 105; Witvrouw 2005.

<sup>904</sup> Vallée 2018, 110-112, 385,

<sup>905</sup> Vallée 2018, 108-109,

<sup>906</sup> Vallée 2018, 93-104, 380, 381,

<sup>907</sup> Theuvs 2008, 780-781.

<sup>908</sup> Vallée 2018, 386,

## 5.5 Rijnvallei

Het gebied van de Nederrijn is voornamelijk bekend dank zij het grote aantal grafvelden dat er is opgegraven. De opgravingsresultaten gaven aanleiding tot de opmaak van het Rijnlandse chronologische systeem door Böhner en Ament, later bijgewerkt door Siegmund en de zogenaamde Franken AG-werkgroep<sup>909</sup>. Nederzettingslocaties bleven lang uit beeld tot de recente opgravingen naar aanleiding van de bruinkoolwinning, nieuwe gegevens aan het licht bracht<sup>910</sup>.

Het Nederrijnse gebied heeft steeds in het teken gestaan van de verdediging van de rijksgrens. De Rijn*limes* was bezaaid met militaire kampen en wachtposten waarvan de verdediging voornamelijk in handen was van Germaanse contingenten in dienst van Rome (*limitanei*). Zeker tot het eerste kwart van de 5de eeuw moeten de kampen nog bemand geweest zijn door Romeinse soldaten, zoals het grafveld van Krefeld-Gellep getuigt.

Dit grafveld herbergt zowel Romeinse als 'Frankische' graven<sup>911</sup>. De oudste Romeinse graven zijn crematiegraven of N-Z gerichte inhumatiegraven zonder of met zeer weinig bijgaven. Vanaf het midden van de 4de eeuw komen voornamelijk W-O gerichte inhumatiegraven voor. Het grafveld blijft tot het midden van de 7de eeuw in gebruik. Hoewel het Rijngebied vooral gekend is door de aanwezigheid van grafvelden, zijn slechts enkele in gebruik genomen vanaf het midden van de 5de eeuw<sup>912</sup>. Men vermoedt dus een sterke bevolkingsafname na het wegtrekken van de Romeinse troepen in het eerste kwart van de 5de eeuw. In de 6de en 7de eeuw nam de bevolking toe alhoewel minder dens als in de Romeinse periode.

Hoewel de bevolkingsdaling zijn invloed zal gehad hebben op het voortbestaan van de Romeinse villa-domeinen en *vici* die verspreid lagen in het Rijnland, veronderstelt men er toch een zekere continuïteit van bewoning<sup>913</sup>. In de voormalige Romeinse urbane centra zoals Bonn en Keulen zal de bewoning nooit verdwenen zijn. Keulen evolueerde tot bisschopsstad en was al van in de 4de eeuw gechristianiseerd. Eenzelfde continuïteit van bewoning wordt verondersteld voor de Romeinse steden Xanten en Neuss, afgaand op de aanwezigheid van graven uit de 4de en 5de eeuw. Ook *vici* zoals Jülich en Zülpich bleven bewoond vanwege de (nabije) aanwezigheid van een versterking<sup>914</sup>.

Wat de bewoningscontinuïteit van onversterkte *vici* en rurale villa-domeinen betreft, was het onduidelijk of er al dan niet een breuk was in de bewoning<sup>915</sup>. Grootschalige opgravingen naar aanleiding van de voortschrijdende bruinkoolontginning bracht hierover nieuwe informatie. In Pier kwam een Romeinse *vicus* met tempel aan het licht met in de onmiddellijke nabijheid een grafveld uit de 5de en 6de eeuw. Elders in het dorp waren graven uit de 6de en 7de eeuw aanwezig waaronder een groot grafveld, enkele rijke (stichters)graven onder de

---

<sup>909</sup> Böhner 1958; Ament 1976 en 1977; Siegmund 1998; Nieveler & Siegmund 1999; Mussemeier *et al.* 2003.

<sup>910</sup> Bremer 2016.

<sup>911</sup> Pirling 1966-2006.

<sup>912</sup> Siegmund 1998, 223.

<sup>913</sup> Ament 1995; Schmauder 2012.

<sup>914</sup> Bremer 2016, 70.

<sup>915</sup> *Ibidem*.

huidige kerk en verspreide solitaire begravingen. Onder de kerk is een houten voorganger uit de 7de eeuw, een eigenkerk, vastgesteld. Het gebied is sterk onderhevig aan erosie waardoor elk spoor van het bijhorende hoevedomein ontbreekt maar het is duidelijk dat de locatie verder evolueerde tot een Karolingisch domein en een volmiddeleeuwse nederzetting<sup>916</sup>. Bremer is van oordeel dat de sacrale symboliek van een vroegere Romeinse nederzetting aanleiding gaf tot continuïteit van bewoning. Voor de nieuwe bewoners, vaak van gemengde oorsprong, betekende de aanwezigheid van een oude tempel of rituele plaats een legitimatie om zich te vestigen<sup>917</sup>. Tegelijk gaf deze gemeenschap een nieuwe betekenis of een nieuwe symboliek aan de locatie. Ondanks de bewoningscontinuïteit is er in dergelijke rurale nederzettingen een drastische verandering in de sociale leefwereld waar te nemen: de vroegere Romeinse markteconomie wijzigde in een zelfvoorzienende agrarische levenswijze die in de Karolingische periode verder ontwikkelde naar een domaniale maatschappij<sup>918</sup>.

Zoals ook elders het geval is, zijn de grafvelden het best bekend. De lay-out van de graven had meestal een W-O oriëntering. De N-Z georiënteerde graven zijn doorgaans nog in de 5de eeuw te dateren. Z-N gerichte graven komen in het aangrenzende Westfaalse gebied voor in de 6de eeuw en zijn er vanaf de 8ste eeuw gebruikelijk op de kerkhoven. Mogelijk staan de enkele jonger gedateerde Z-N gericht graven in het Nederrijnse gebied onder deze Westfaalse invloeden<sup>919</sup>. Graven binnen een kringgreppel zijn op een uniek voorbeeld na, niet aanwezig. Grafheuvels zijn nooit aangetroffen maar de lege ruimte rond sommige graven zou wel kunnen wijzen op het oorspronkelijke bestaan van een opgeworpen grafheuvel<sup>920</sup>. De dode was meestal bijgezet in een houten container, zelden in een uitgeholde boomstam. Kindergraven komen slechts in mindere mate voor op de centrale grafvelden. Kamergraven met daarin de bijzetting van de dode in een houten container zijn meermaals vastgesteld vanaf de tweede helft van de 6de en het begin van de 7de eeuw. Zij worden in verband gebracht met een hogere sociale klasse. Stenen containers of graven met stenen afgezet, zijn ten noorden van Keulen slechts zeer zelden opgemerkt vanwege de afwezigheid van natuursteen in het gebied. Bij gebruik van steen, betreft het meestal Romeins afbraakmateriaal<sup>921</sup>. Enkel in Xanten zijn aanwijzingen teruggevonden die wijzen op het bestaan van bovengrondse grafstenen. Mogelijk is dit gebruik overgeleverd uit Romeinse tradities<sup>922</sup>.

De crematieritus is in het Nederrijnse gebied slechts sporadisch vastgesteld maar is er wel aanwezig vanaf de 5de tot 8ste eeuw<sup>923</sup>.

Er is een evolutie in het meegeven van bijgaven zichtbaar. In de vroegste fasen (4de en 5de eeuw) zijn nauwelijks grafgiften aanwezig. Wapens uit deze periode zijn uiterst zeldzaam maar

---

<sup>916</sup> Bremer 2016, 71-73.

<sup>917</sup> Bremer 2016, 73-75.

<sup>918</sup> Bremer 2016, 75-76.

<sup>919</sup> Siegmund 1998, 233.

<sup>920</sup> Siegmund 1998, 233-234.

<sup>921</sup> Siegmund 1998, 229-232.

<sup>922</sup> Siegmund 1998, 234.

<sup>923</sup> Siegmund 1998, 232.

zijn vanaf de 6de eeuw veelvuldig aanwezig<sup>924</sup>. Aardewerk is eerder in mannengraven aanwezig terwijl vrouwengraven bekend zijn vanwege hun rijkelijk uitgedoste kledij<sup>925</sup>. Het gebruik van bijgaven nam af vanaf de 7de eeuw<sup>926</sup>.

Heropening van graven is een algemeen verschijnsel<sup>927</sup>.

Het rijke grafmeubilair biedt een goede kijk op de handels- en *exchange*-relaties met andere regio's. De mobiliteit van personen, al dan niet vanuit een economische of sociale drijfveer, was hier een belangrijke factor. Contacten met nabijgelegen gebieden zoals de Moezelvallei en het Nederlandse rivierengebied maar ook met verder gelegen streken zoals Noord-Frankrijk, Zuid-Duitsland gebeurden vrijwel zeker via de rivieren Rijn en Maas en het oude Romeinse wegennet. Goederen uit lange-afstandshandel worden vaak aangetroffen in elite-graven zoals de zgn. vorstengraven van Krefeld-Gellep, de prinsengraven onder de dom van Keulen en de rijke graven in Xanten. Toch blijkt dat vele van dergelijke goederen ook toegankelijk waren voor de gewone bevolking<sup>928</sup>.

## 5.6 Angelsaksische koninkrijken van Zuidoost-Engeland

*Brittania* maakte als meest perifere gebied deel uit van het Romeinse Rijk. Vanaf het begin van de 5de eeuw werden de Romeinse garnizoenen echter teruggedroeven naar het continent en daar ingezet voor de verdediging van Gallië. De autochtone bevolking moest het bijgevolg zonder Romeinse steun opnemen tegen de overzeese groepen vanuit het vrije *Germania* die – aldus volgens de geschreven bronnen – de inwoners verplichtte om de Romeinse wetgeving op te geven en hun 'barbaarse' levenswijze over te nemen. Het was algemeen aangenomen dat het zuiden van Engeland in chaos achter bleef en dat Romeinse steden en villa-domeinen in verval kwamen. Recent onderzoek toont echter aan dat de Romeinse steden en nederzettingen in de 5de eeuw in grote mate bewoond bleven, zij het onder andere omstandigheden als tijdens de Romeinse overheersing<sup>929</sup>. Vooral in de hogere sociale klasse bleven de Romeinse gewoonten en taal verder leven en hield ook het prille christendom stand. De Arthuriaanse mythes over een hevige en succesvolle strijd van de Britten tegen de Saksen is echter overdreven. In plaats van te opteren voor het bestaan van twee verschillende culturele groepen is men tegenwoordig de mening toegedaan dat het zuidwesten van Engeland in de loop van de 5de eeuw verbrokkelde in verschillende territoriale groepen die een zeer dynamisch verloop kenden en waarvan de ene al meer acculturatie onderging dan de andere<sup>930</sup>. Binnen deze gemeenschappen namen leider-figuren (*warrior aristocracies*) vanaf de tweede helft van de 6de eeuw de leiding zodat de zgn. Angelsaksische koninkrijken tot stand kwamen<sup>931</sup>. Deze plaatselijke 'koningen' waarvan er meerdere bij naam bekend zijn

---

<sup>924</sup> Nieveler & Siegmund 1999, 8.

<sup>925</sup> Siegmund 1998, 235-237.

<sup>926</sup> Nieveler & Siegmund 1999, 12.

<sup>927</sup> Siegmund 1998, 237-238 (door Siegmund nog geïnterpreteerd als grafroef).

<sup>928</sup> Siegmund 1998, 240-242.

<sup>929</sup> Oosthuizen 2011, 155.

<sup>930</sup> Scull 2011B, 854; Oosthuizen 2011, 164.

<sup>931</sup> Higham 2004; Wright 2015, 26-28.

in de geschreven bronnen, hadden een relatief grote politieke macht en zorgden voor een proces van sociale en culturele veranderingen<sup>932</sup>. Tussen deze 'koninkrijken' ontwikkelde zich een complex net van wisselende relaties die tot het Frankische vasteland reikten<sup>933</sup>. Uit deze mixcultuur van Romano-Britse, 'Germaanse' en 'Frankische' invloeden groeide uiteindelijk een eigen identiteit die als 'Angelsaksisch' benoemd wordt<sup>934</sup>. Net zoals op het vasteland is binnen de Angelsaksische koninkrijken een wijziging in de betekenis van macht zichtbaar: een heerschappij gelegitimeerd door de voorouders (*ancestors*) en gebaseerd op materiële rijkdom in de vorm van giften, beloningen (*tribute orientated power*)<sup>935</sup> veranderde in de 7de en 8ste eeuw in een territoriaal gezag waarin het bezit van land de belangrijkste factor was. De Kerk bleek een nuttige rol te spelen om nieuwe machtsrelaties d.m.v. grondschenken te consolideren. Een christelijke levenshouding van de hogere klasse verzekerde eveneens stabiliteit en structuur in landschap en nederzettingen<sup>936</sup>.

De nederzettingsstructuur bestond uit verspreide kleine agrarische kernen met enkele zgn. hallenhuizen en bijhorende bijgebouwen veelal hutkommen<sup>937</sup>. Het type hallenhuis lijkt afkomstig uit continentaal Duitsland alhoewel de Engelse exemplaren hun eigen kenmerken ontwikkelden. Ook de hutkommen lijken van continentale oorsprong alhoewel reeds voorbeelden bekend zijn in Romeinse contexten. Over hun functie als bewoning of voor artisanale of stockage doeleinden blijft men het oneens<sup>938</sup>.

Vanaf het moment dat de koninklijke macht wijzigde in een territoriaal gezag, kregen de nederzettingen een meer gestructureerde vorm (*demesnes* of *home farms*) en ontstonden grenzen die bezit/eigendom aanduiden, waardoor het landschap mede een gezag bepalende factor werd<sup>939</sup>.

Grafvelden zijn kwantitatief gezien het best vertegenwoordigd met soms meer dan 1000 graven op één locatie. Hoewel de meerderheid van de bijzettingen crematies betreft en het crematieritueel een 'Germaanse' oorsprong toegeschreven krijgt, zijn deze bijzettingen niet uitsluitend aan ingeweken nieuwkomers uit de Overrijnse gebieden toe te schrijven. De aanwezige bijgaven vertonen immers een zeer eclectisch karakter en wijzen op acculturatie van verschillende cultuurinvloeden, op regionale ontwikkelingen en op een sterke sociale dynamiek. In vele gevallen komen inhumaties nog in de mindere mate voor op de grote crematiegrafvelden, maar ze domineren in Centraal- en Zuid-Engeland, vooral in Oost-Kent waar de vroegere (laat-)Romeinse praktijk van kistbegroefing behouden bleef. De aanwezigheid van bijgaven, vaak met 'Frankisch-continentale' kenmerken, wijst echter op een nieuw ritueel dat mogelijk te maken heeft met het zoeken naar een eigen identiteit van de

---

<sup>932</sup> Scull 2011B.

<sup>933</sup> Wood 1992; Scull 2011B.

<sup>934</sup> Higham 2004.

<sup>935</sup> Scull 2011B.

<sup>936</sup> Wright 2015, 28.

<sup>937</sup> Hamerow 2012.

<sup>938</sup> Higham 2004.

<sup>939</sup> Wright 2015.



nieuwe bevolkingsgroepen<sup>940</sup>.

Vanaf de tweede helft van de 6de eeuw verschijnen zeer rijke elite-graven die vaak geïnterpreteerd werden als 'koninklijke' graven (zoals bijv. Sutton Hoo (Suffolk) en Prittlewell (Essex) in het oosten van Engeland)<sup>941</sup>. Deze graven lijken echter een complexere symboliek te hebben die in verband te brengen is met de veranderende maatschappij in die periode en de competitie in macht en sociale allianties<sup>942</sup>.

Het zijn vooral de bijgaven uit zowel crematie- als inhumatiegraven die informatie geven over de politieke, sociale en economische situatie. Tot het midden van de 7de eeuw bevatten zowat alle graven een of meerdere bijgaven waaronder mantelspelden en wapens. Ook enkele uitzonderlijk rijke grafcontexten zijn bekend.

De aanwezigheid van sommige grondstoffen in elite-graven wijst op *long-distance-exchange*-netwerken tot verschillende regio's op het Europese continent en verder<sup>943</sup>. Andere voorwerpen zijn dan weer duidelijk van lokale of regionale herkomst. Deze laatste wijzen op een zelfvoorzienende artisanale productie van ijzeren voorwerpen, aardewerk, kammen, textiel, ... binnen de rurale nederzettingen<sup>944</sup>.

Vanaf de 7de eeuw ontwikkelden zich langs de kust en grote rivieren, zoals de Thames, handelsnederzettingen (*emporia*) met een pre-urbaan karakter (Southampton, London, Ipswich). Men neemt aan dat deze handelscentra onder de heerschappij stonden van de elitaire 'koninklijke' heersers. Binnen deze centra getuigen o.a. graven met eigen identiteitskenmerken, van de aanwezigheid van buitenlandse handelslui<sup>945</sup>. Dankzij het complexe systeem van netwerken tussen vasteland en de Angelsaksische koninkrijken vond een cultuuruitwisseling plaats die aangeduid wordt onder de term 'Noordzeecultuur'.

---

<sup>940</sup> Higham 2004.

<sup>941</sup> Carver 1992 (Sutton Hoo); Blackmore *et al.* 2019 (Prittlewell).

<sup>942</sup> Burch 2013.

<sup>943</sup> Scull 2011B.

<sup>944</sup> Higham 2004.

<sup>945</sup> Scull 2011A.